

İBN EBÜ'r-RİZÂ

(ابن أبي الرضا)

Ebü'l-Abbâs (Ebü'l-Hayr) Şihâbüddin
Ahmed b. Ömer b. Muhammed
b. Ebî'r-Rizâ el-Hamevî el-Halebî
(ö. 791/1389)

Kıraat âlimi ve Şâfiî kadısı.

750 (1349) yılı civarında Hama'da doğdu. Burada İbn Hatîbü'lkal'a diye tanınan kıraat ve fıkıh âlimi Şerefeddin Ya'kûb b. Abdurrahman ile Dimaşk'ta Tâceddin es-Sübkî'den fıkıh dersleri aldı ve bu alanda temayüz etti. Hadisle de ilgilenen İbn Ebü'r-Rizâ, Nevevî'nin *Şahîh-i Müslim* şerhi *el-Minhâc* ile Hattâbî'nin Ebû Dâvûd'a ait *es-Sünen*'in şerhi olan *Me'âlimü's-sünen* adlı eserini hemen hemen ezberledi. İbn Hatîbü'lkal'a'dan ve Hama ile Dimaşk'ın diğer kurrâsından kıraat tahsil ederek bu alanda eser verecek seviyeye ulaştı. Dimaşk'tan Kahire'ye geçen İbn Ebü'r-Rizâ, burada bir müddet kaldıktan sonra 770'li (1368-69) yıllarda Halep'e döndü; önce askerî kadılık ve dârüladl müftülüğü görevlerine getirildi, ardından Halep kadısı (kadılıkudât) oldu.

İbn Ebü'r-Rizâ, Memlûk Sultanı Berkuk'a karşı ayaklananlarla birlikte hareket ederek onun saltanatını tanımadığını açıkladı. Berkuk kendisini yakalatmak istediye de bir müddet gizlenerek kurtulmayı başardı; bu arada hacca gidip geldi. Berkuk'un tahttan indirilip el-Melikü'l-Eşref'in oğlu Haccî'nin ikinci defa sultanlığa getirilmesi üzerine ülkede güçlü hale gelen Emîr Yelboğa en-Nâsırî, İbn Ebü'r-Rizâ'yı yeniden Halep kadılığına getirdi. Böylece siyasî olayların ve saltanat kavgalarının içine iyice girdiği anlaşılan İbn Ebü'r-Rizâ, Halep Nâibi Gümüşboğa ile Sultan Berkuk'a karşı olan Malatya Nâibi Mıntaş arasındaki mücadelede Mıntaş'a destek verip Gümüşboğa'ya karşı isyan etti. Berkuk'a halkını toplayarak onları Gümüşboğa ile savaşmaya çağırdı, Berkuk'un öldürülmesine fetva verdi. Gümüşboğa Halep halkının desteğini sağlayıp isyanı bastırdı; Benkusalılar'dan pek çoğunu öldürdü. Bu olaydan sonra yakalanan İbn Ebü'r-Rizâ Kahire'ye götürülme üzere yola çıkarıldı ve 1 Zilkade 791'de (22 Ekim 1389) Maarre-Keferât arasındaki Hânüşeyhün'da öldürüldü.

Bedreddin el-Aynî, İbn Ebü'r-Rizâ hakkında olumsuz değerlendirmelerde bulunmuş, Berkuk'un kendisini kazâ makamına getirmesine karşılık onun aleyhine fetva vermesini ve muhalifleriyle iş birliği yapmasını kınamıştır. Sibt İbnü'l-Ace-

mî ise İbn Ebü'r-Rizâ'yı överek pek çok ilim dalında yetkili olduğunu belirtmiştir. Onun aleyhinde söylenenler üzerinde de duran Sibt İbnü'l-Acemî, bunların kendisini çekemeyenlerce uydurulmuş asılsız iddialardan ibaret olduğunu belirtmiştir (İbnü'l-İmâd, VI, 315). İbn Hatîb en-Nâsiriyye de İbn Ebü'r-Rizâ'nın şer'î hükümleri yerine getirmek ve haramlardan sakınmak hususunda duyarlı, hamiyetli ve gayretli bir âlim olduğunu söylemiştir. İbn Ebü'r-Rizâ'nın lehinde ve aleyhindeki sözleri telif etmeye çalışan İbn Tağrîberdî, onun iyi yetişmiş bir âlim olmakla birlikte ilmî kişiliğiyle bağdaşmayacak şekilde çirkin sözler sarfedip yanlış işlere tevessül eden bir kişiliğe sahip bulunduğunu kaydetmiştir.

Eserleri. İbn Ebü'r-Rizâ'nın günümüze ulaşan *el-Kavâ'id ve'l-işârât fi usûlil-kırâ'ât* adlı eseri Abdülkerîm b. Muhammed Hasan Bekkâr'ın tahkikiyle neşredilmiştir (Dimaşk 1406/1986). Kaynaklarda zikredilen diğer eserleri de şunlardır: *en-Nâsih ve'l-mensûh*, *Kitâb fi fûnûn-il-Kur'ân*, *'İkdû'l-bıkr fi nazmi ğaribi'z-zıkr*, *Şerhu'l-Âqud*, *Kitâb leyse fihi ħarfün mu'cem*.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebü'r-Rizâ, *el-Kavâ'id ve'l-işârât fi usûlil-kırâ'ât* (nşr. Abdülkerîm b. Muhammed el-Hasan Bekkâr), Dimaşk 1406/1986, neşredenin girişi, s. 5-17; Makrîzî, *es-Sülûk*, II/3, s. 684; İbn Hacer, *ed-Dürrü'l-kâmine*, I, 227-230; a.m.f., *İnbâ'ü'l-gumr*, II, 358-361; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, XI, 382; Hatîb el-Cevherî, *Nüzhetü'n-nüfûs ve'l-ebdân fi tevârihi'z-zamân* (nşr. Hasan Habeşî), Kahire 1970, I, 275; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, VI, 314-316; *İzâhu'l-meknûn*, II, 104; Ziriklî, *el-A'âm*, I, 180; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, II, 34; M. C. Şehabeddin Tekindağ, *Berkuk Devrinde Memlûk Sultanlığı*, İstanbul 1961, s. 70; a.m.f., "Berkuk", *DİA*, V, 511-512.



TAYYAR ALTIKULAÇ

İBN EBÜ'r-RİCÂL, Ali

(bk. ALİ b. EBÜ'r-RİCÂL).

İBN EBÜ'r-RİCÂL, Safiyyüddin

(صفي الدين ابن أبي الرجال)

Safiyyüddin Ahmed b. Sâlih
b. Muhammed b. Ali b. Ebî'r-Ricâl
(ö. 1092/1681)

Zeydiyye mezhebine mensup fakih,
tarihçi, edip ve şair.

1029 Şâbanında (Temmuz 1620) San'a'nın batısındaki Ehnûm'un (Ühnûm) Şebat beldesinde doğdu. Nesebinin Hz. Ömer'e ulaştığı söylenir (Şevkânî, I, 59). İlk öğreni-

minden sonra San'a, Şehâre, Sa'de, Taiz, Ebb ve Harce'de İmam Müeyyed-Billâh Muhammed b. Kâsım, İbrâhim b. Muhammed el-Müeyyedî, İzzeddin İbn Düreyb, Muhammed b. Hasan b. Kâsım, Kâdî Ahmed b. Sa'deddin el-Mestûrî ve Kâdî İbrâhim b. Yahyâ es-Sühûlî gibi Zeydî, Mâlikî ve Şâfiî âlimlerinden hadis ve fıkıh tahsil etti. Kısa zamanda şöhreti Yemen'de yayıldı ve İmam Mütevekkil-Alellah İsmâil b. Kâsım tarafından San'a hatipliğiyle kadılık ve resmî yazışmaları yürütmekle görevlendirildi. Bu vazifesi imanın ölümüne kadar (1677) devam etti. Öğretim faaliyetleri ve yetiştirdiği öğrenciler hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan, asıl ihtisas alanı hadis ve fıkıh olmakla birlikte daha çok tarih, tabakat ve dil konularındaki çalışmalarıyla ün kazanan İbn Ebü'r-Ricâl 5 veya 6 Rebîülevvel 1092 (25 yahut 26 Mart 1681) tarihinde San'a'da vefat etti ve Ravza denilen yerde defnedildi (Kehhâle, V, 11, müellif burada İbn Ebü'r-Ricâl Ahmed ile babası Sâlih'i birbirine karıştırmıştır). İbn Ebü'l-Ricâl, edip ve âlim bir şahsiyet olan torunu Ahmed b. Ali'den (ö. 1191/1777) ayrılması için Âl-i Ebü'r-Ricâl arasında "el-Kebîr" diye de anılmıştır.

Eserleri. İbn Ebü'r-Ricâl çeşitli konularda yirmiye yakın eser kaleme almışsa da bunların çok azı zamanımıza ulaşmıştır. 1. *Maṭla'u'l-büdûr ve mecma'u'l-buhûr*. Zeyd b. Ali ve evlâdından itibaren müellifin zamanına kadar gelen 1300'den fazla Iraklı ve Yemenli imam ve âlimin alfabetik sıraya göre biyografilerini ihtiva eden, aynı zamanda Yemen coğrafyası arkeolojisiyle ilgili önemli bilgiler veren geniş bir çalışmadır. Müellif eserini kaleme alırken özellikle Ahmed b. Abdullah İbnü'l-Vezîr'in *Târîhu'l-vezîr*, İbnü'l-Ehdel'in *Tuḥfetü'z-zemen fi târihi sâdâti'l-Yemen*, İbn Fend diye bilinen Muhammed b. Ali Yûnus'un *el-Levâḥiku'n-nediyye li'l-Ḥadâ'iki'l-verdiyye*, Hâkim el-Cüşemî'nin *Şerhu 'Uyûni'l-mesâ'il* ve Yahyâ b. Mehdi el-Hasenî'nin *Şilatü'l-iḥvân* gibi eserlerinden faydalanmıştır. Sadece nakille yetinmeyen müellif kaynaklarda verilen bilgileri zaman zaman eleştirmiştir. XX. yüzyılın başlarına kadar kaybolduğu sanılan, fakat daha sonra çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları bulunan eser henüz neşredilmemiştir. 2. *Teysîrû (Tebşîrû) 'l-i'âm bi-terâcimi terâcimetil'tef-sîri'l-a'âm*. Zeydî müfessirlerin biyografileriyle ilgili bir çalışmadır. 3. *Ta'lik 'ale'l-Muşeccer*. Salâh b. Celâleddin Muhammed'in Zeydiyye imamlarına dair yazdığı *el-Muşeccer* adlı çalışmanın şerhidir. 4. *İ'âmü'l-müvâli bi-kelâmi sâdâtihi'l-*

a'lâmi'l-mevâlî. İlahiyat konusunda yazılmış bir eserdir. 5. *Teyşîr (Tefsîr) eş-Şerî'a*. Bir önceki eserle aynı konuda bir çalışmadır. 6. *er-Riyâzü'n-nediyye fî en-ne'l-fırkate'n-nâciye hümû'z-Zeydiyye*. 7. *el-Mevâzinü'r-racîha li'l-berâhîni's-şahîha*. İmam Mütevekkil-Alellah İsmâ'il'in *el-Akîdetü's-şahîha* adlı eserinin şerhidir. 8. *Mecâzü men erâde'l-hakîka min murâdi hümâti'l-hakîka* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Rieu, s. 158; Griffini, IV [1911-12], s. 1046-1048; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 561). 9. *en-Nuşûşu'z-zâhire fî iclâ'i'l-yehûdi'l-fâcîre*. Risâlede Arap yarımadasında ve diğer İslâm ülkelerinde yaşayan yahudilere karşı nasıl bir tavır takınılacağı hususu ele alınmaktadır. Yazma nüshası, Libya'da Tobruk şehrinin Cağbûb vadisindeki Senûsî Zâviyesi'nin kütüphanesinde bulunan bu küçük risâle Abdülhâdî et-Tâzî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır (*Dîrâsât Yemeniyye*, sy. 4 [San'a 1980]; aynı metnin bir başka neşri için bk. *el-Bahşû'l-İlmî*, sy. 32 [Rabat 1401/1981] s. 15-35).

İbn Ebû'l-Ricâl'in bunların dışında müellifin ailesinin şeceresini ihtiva eden *İnbâ'ü'l-ebnâ' bi't-tarîkati selefihimü'l-hüsnâ* ile *el-Vechü'l-evceh fî hükmi'z-zevce ellezî dayya'a'z-zevce*, *Tezkiretü'l-kulûb elletî fi's-sudûr fî hayâtî'l-ecsam elletî fi'l-kubûr*, *Mecâlisü't-tef-hîm*, *Hayâtü'r-rûh fi'l-istidlâl bi's-şehâdeti'n-nebî* adlı kitap ve risâleleri (Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 561; Ahmed Abdürrezzâk v.dğr., II, 604, 727; IV, 1810-1811), ayrıca şiirleri bulunmaktadır (şiirine örnek olarak bk. Muhibbî, I, 220-221).

BİBLİYOGRAFYA :

el-Müeyyed-Billâh Muhammed b. İsmâ'il, *Müzekkirât* (nşr. Abdullah Habeşi), Beyrut 1411/1991, s. 52; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser*, I, 220-221; Şevkânî, *el-Bedrü't-tâli'*, I, 59-61; C. Rieu, *Supplement to the Catalogue of the Arabic Manuscripts in the British Museum*, London 1894, s. 158; Âgâ Büzürg-i Tahrânî, *ez-Zerî'a ilâ teşânîfi's-Şî'a*, Necf 1936, XXI, 153; Brockelmann, *GAL*, III, 535; *Suppl.*, II, 561; *Hediyyetü'l-ârifîn*, I, 163; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 135; Kehâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, I, 253; V, 11; Eymen Fuâd Seyyid, *Meşâdiru târihi'l-Yemen fi'l-aşri'l-İslâmî*, Kahire 1974, s. 243; Nüveyhiz, *Mu'cemü'l-müfessirîn*, I, 41; Ahmed Abdürrezzâk v.dğr., *Fihristü mahtûâtî mektebeti'l-câmi'i'l-kebîr*, Yemen 1984, II, 604, 727; IV, 1810-1811; Habeşi, *el-Fikrû'l-İslâmî fi'l-Yemen*, s. 491; Hüseyin Abdullah el-Ömerî, "Ahmed b. Şâlih b. Ebi'r-Ricâl", *el-Meusû'atü'l-Yemeniyye*, Beyrut 1412/1992, I, 54; E. Griffini, "Lista dei manoscritti arabi nuovo fondo della Biblioteca Ambrosiana di Milano", *RSO*, IV (1911-12), s. 1046-1048; a.mlf., "İbn Ebîrricâl", *IA*, V/2, s. 729-730; R. Traini, "İbn Abî'l-Ricâl", *EP* (İng.), III, 688-689; Hasan Yûsufî Eşkûrî, "İbn Ebî'r-Ricâl", *DMBİ*, II, 653-654.



MUSTAFA ÖZ

İBN EBÜ'Ş-SÂC

(bk. MUHAMMED b. EBÜ'Ş-SÂC).

İBN EBÜ'Ş-SALT

(bk. EBÜ'Ş-SALT ed-DÂNÎ).

İBN EBÜ'Ş-SEMH

(bk. MÂLİK b. EBÜ'Ş-SEMH).

İBN EBÜ'Ş-SÜRÜR

(bk. BEKRÎ, İbn Ebü'ş-Sürür).

İBN EBÜ'Ş-ŞEVÂRİB

(ابن أبي الشوارب)

III-V. (IX-XI.) yüzyıllarda başta Bağdat ve Sâmerrâ olmak üzere çeşitli şehirlerde görev yapan bir kadı ailesi.

Aile Ebü'l-İs b. Ümeyye b. Abdüşems'e dayanmaktadır. Hz. Peygamber'in Mekte valisi olarak tayin ettiği Attâb b. Esîd de bu ailedendir. Ebü'ş-Şevârib künyesiyle tanınan ilk şahıs Attâb'ın kardeşi Hâlid b. Esîd'dir. Hanefî mezhebine mensup olan İbn Ebü'ş-Şevârib ailesi Halife Mütevekkil-Alellah devrinden (847-861) itibaren yaptığı görevlerle şöret kazanmıştır. Aileden kadı ve kâdilkudât olanların sayısı yirmi dörde ulaşmaktadır. Bunlardan sekizi kâdilkudât olmuş, diğerleri çeşitli yerlerde kadılık yapmıştır.

1. Muhammed b. Abdülmelik b. Ebü'ş-Şevârib el-Kureşî el-Basrî (ö. 244/858). 150 (767) yılından sonra doğdu. Abdülâzîz b. Muhtâr, Ebû Avâne Abdülvâhid b. Ziyâd, Keşîr b. Süleym ed-Dabbî, Abdullah el-Übülli gibi hocalardan hadis dinledi. Ebû İsâ et-Tirmizî, Bâgandî, İbn Ebü'd-Dünyâ, İbn Cerîr et-Taberî, Hasan b. Ali el-Ömerî kendisinden hadis rivayet ettiler. Ebû Ali el-Ceyyânî onun ismini Ebû Dâvûd'un şeyhleri arasında zikrederken (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 316) Zehebî, Müslim ve Nesâî gibi hadisçilerin râviler silsilesi içinde ona yer verdiklerini söyler (*A'lâmü'n-nübelâ*, XI, 104). Halife Mütevekkil-Alellah'ın, Kur'an'ın hâdis veya kadim olduğu konusundaki tartışmaları yasakladığı 234 (848) yılına kadar Basra'da yaşayan Muhammed b. Abdülmelik, bazı fakih ve muhaddisle birlikte hadis öğretmek için halife tarafından Sâmerrâ'ya gönderildi. Ehl-i sünnet'e bağlı olup Mu'tezile ve Şîa'ya karşı çıkması sebebiyle Halife Mütevekkil'i öven Muhammed b. Abdülmelik devlet işleriyle uğraşmayı hoş görmüyordu. Bundan dolayı halifenin Basra kadılığını ısrarla teklif etmesine rağmen bu görevi kabul etmemişse de daha sonra bu düşüncesinden dolayı pişmanlık duyduğu nakledilmektedir. Muhammed b. Abdülmelik sika bir muhaddis olarak bilinir.

2. Hasan b. Muhammed b. Abdülmelik (ö. 261/875). 207'de (822) doğdu. Aileden ilk kâdilkudât olan kişidir. 240 (854) yılında Kâdilkudât Ca'fer b. Abdülvâhid tarafından Sâmerrâ kadılığına tayin edilmiş (Hatîb, VII, 410; Zehebî, XII, 518), diğer bir rivayete göre ise (Taberî, IX, 202-203) Ca'fer b. Abdülvâhid'i temsilen 241'de (855) müslüman esirlerin fide karşılığı Rumlar'dan kurtarılmasını sağlamak üzere Bizans İmparatorluğu'na gönderilmiş, dönüşünde Sâmerrâ kadılığına getirilmiştir. 250 (864) yılında Halife Müstâîn-Billâh, Ca'fer b. Abdülvâhid'i azledip Basra'ya sürdüğünde Hasan b. Muhammed de diğer Benî Ümeyye mensuplarıyla birlikte makamını kaybettiyse de Mu'tez-Billâh devrinde kâdilkudâtlığa getirildi (252/866). Bu dönemde yeni halifenin teveccühünü kazanarak onun en vefalı adamlarından biri oldu. 255'te (869) Mu'tez-Billâh'ın halifelikten alınması konusunda kendisinden bir hal'nâme istendiğinde bunu yazmayı reddetmesine rağmen (Taberî, IX, 390) daha sonra Mu'tez-Billâh'ın hal'ine şahitlik edenler arasında zikredilmiştir (Kütübî, III, 319). Fazilet ve cömertliğiyle tanınan Hasan b. Muhammed'in ölümüne kadar kâdilkudâtlık görevini sürdürdüğü bilinmekle birlikte vefat yeri konusunda farklı rivayetler vardır. Taberî onun, Halife Mu'temid-Alellah'ın oğlu Ca'fer ve ondan sonra kardeşi Ahmed'in veliaht tayin edilmesiyle ilgili menşurunu Kâbe duvarına asmak üzere gönderildiğinde hacını ifa ettikten sonra Mekke'de öldüğünü belirtirken (*Târîh*, IX, 510) Hatîb el-Bağdâdî Bağdat'ta vefat ettiğini kaydetmektedir (*Târîhu Bağdâd*, VII, 411).

3. Ali b. Muhammed b. Abdülmelik (ö. 283/896). Devrinin tanınmış muhaddis ve fakihlerindendir. Ebü'l-Velîd et-Tayâlisî, Sehl b. Bekkâr ve İbrâhim b. Beşşâr'dan hadis dinlemiş; Yahyâ b. Muhammed b. Sâid, Mûsâ b. Muhammed ez-Zerkî, Ahmed b. Osman el-Âdemî ve İshak b. Ahmed el-Kâzî gibi kimseler de kendisinden